

УДК 821.0.
ББК83.3 (2)

ТАЪСИРИ РАВОНИИ АСАРҲОИ БАЧАГОНАИ Б.ОРТИҚОВ *Каримов Аслам Азамҷонович, н.и.фил., дотсент, мудири кафедраи забони тоҷикии ДДҲБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ ДЕТСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Б. ОРТЫКОВА *Каримов Аслам, Азамҷанович, к.фил.н., доцент, завкафедрой таджикского языка ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)*

PSYCHOLOGICAL AFFECT PRODUCED BY B. ARTUKOV'S LITERARY WORKS WRITTEN FOR CHILDREN *Karimov Aslam Azamjonovich, candidate of filology, head of the department of the Tajik language under TSULBP (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: aslam73@list.ru*

Калидвожаҳо: адабиёти муосири тоҷик, эҷодиёти Болта Ортиқов, қиссаи лирикӣ, қаҳрамони лирикӣ, ҳолати рӯҳӣ, монологи ботинӣ, хислат

Мақола ба омӯзиши қиссаҳои лирикии солҳои 60-80-уми нависанда Болта Ортиқов баҳшида шудааст. Дар баробари мавзӯю масъалаҳои осори лирикии нависанда, аз қабилӣ мазмун ва сӯжа, офариниши шахсияти қаҳрамон, моҳияти ҳастии қаҳрамони асар, инчунин ба ҳунари нигорандагӣ, забон ва услуби қиссаҳои лирикӣ, тасвири зиндаи табиату муҳити атроф ва хусусиятҳои бадеии онҳо низ эътибор дода шудааст. Муҳаққиқ дар натиҷаи таҳлили қиссаҳои Б. Ортиқов ба чунин хулоса меояд, ки нависанда дар масъалаи эҷоди характерҳои гуногуни инсонӣ назар ба давраҳои гузашта беҳтар комёб шуда, ҷанбаи равонии асарҳояшро пурзӯр намудааст. Муҳаққиқ беҳтарин анъанаҳои ин навъи насрро дар адабиёти муосири тоҷик мавриди назар қарор дода, ҷойгоҳи қонунии онро дар эҷодиёти нависандаи мазкур муайян менамояд.

Ключевые слова: современная таджикская литература, творчество Болты Ортыкова, лирическая повесть, лирический герой, психологическое состояние, внутренний монолог, характер

Статья посвящена анализу лирических повестей современного таджикского писателя Болты Ортыкова, созданных в 60-80-е годы прошлого столетия. Наравне с проблемами лирической прозы, сюжетных линий, становления личности героев, уделено внимание мастерству изображения, особенностям языка и стиля повестей, описанию пейзажа. В результате подробного анализа повестей Б. Ортыкова делается вывод, что, по сравнению с предыдущими периодами творчества, в 60-80-е годы XX века писатель достиг определенных успехов в создании характеров персонажей, произошло усиление психологического аспекта его произведений. Подвергнуты анализу лучшие традиции детской прозы в современной таджикской литературе и определено их отражение в творчестве Б. Ортыкова.

Key words: Modern Tajik literature, Bolty Ortykov's creation, lyrical narrative, lyrical hero, psychological state, inner monologue, character

The article dwells on the analysis of the lyrical narratives belonging to the pen of Tajik writer Bolty Ortykov published in the period of the 60-ies – the 80-ies of the XX-th century. Alongside with the problems of lyrical prose, plot lines, formation of characters` individualities, the writer`s attention is paid to mastership of depiction, peculiarities of language and style, description of landscape.

The detailed analysis results into the inference that in comparison with the previous periods of creation in the time of consideration the writer achieved certain progresses in a portrayal of personages, he intensified a psychological aspect of his productions. The author of the article has analyzed the best traditions of prose for children in Modern Tajik literature and elicited their reflection in B. Ortykov`s creation.

Як навъ «бозгашт» ба нақли субъективӣ, ки нишонаҳои онро мо дар осори адабии солҳои 50-ум мебинем, ба чувствӯи эҷодии нависандагон ва вусъат ёфтани воситаҳои нави тасвир вобастагӣ дорад. Ин вазъ худ далели он аст, ки нигоҳ доштани анъана ва бозёфтҳои аҷибу ғариби он барои мадад кардани баъдинаи адибон ва рӯҳи тоза гирифтани асарҳои онҳо то чӣ андоза муҳим буданд. Файласуфи тоҷик А.Турсунов дар мувоҳидаи марбут ба насри муосири тоҷик раванди камолоти маънавии кахрамони асосии асарро, ки дар натиҷаи ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ таъйир меёбад, дар адабиёти муосири тоҷик воқеаи нав шуморида, қиссаи «Субҳи ҷавонии мо»- и С. Улуғзодаро оғози тамоюли тасвири лирикӣ ҳисобидааст [10, с.92-104].

Инкишофи таърихии шаклҳои нақли адабиёт бар он далелат мекунад, ки чароёни он аз қабули дастҷамъонаи пахлуҳои зиндагӣ бештар ба эҳсоси фардӣ тамоюл пайдо кардааст. Дар эҷоди адабии нависандагони тоҷик мо бештар нақши фардиро мушоҳида мекунем, ки аз шаклҳои маъмулгаштаи адабиёти классикӣ озод гардида, мақоми ровӣ ҷои аввалро мегирад. Бояд қайд кард, ки консепсияи шахсият ба он водор кард, то фаъолияти ӯ як андоза таъйир ёбад. А.Содиқов, адабиётшиноси қирғиз, ақидаи мутафаккири бузург Абӯнасири Форобиро роҷеъ ба масъалаи таъсири муҳит чунин хулоса мекунад:

«...Муҳити ҷамъиятӣ, муносибати байни одамон дар ташаккули симои маънавии ӯ омили муайнқунанда аст. Дар табиати инсон чунин қуввае ҳаст, ки мутобиқи шароит таъйир ёфта, ба симои ахлоқии ӯ табдил меёбад [7, с.31].

Дар баробари тарвиҷи насри ҳамосавӣ қиссаҳои лириқии ахлоқӣ рушду нумӯи тоза ёфт. Устод А.Сайфуллоев пажӯҳиши услуби лириқии наср ва вижагҳои жанрҳои мансури лириқиро мушаххасан ба доираи мабоҳиси илмӣ кашида, дар монографияи худ «Ҳаким Карим»(2005) нишонаҳои “ҳикояи лириқӣ”-ро равшан сохтааст [8,с.134-140].

Дар ин давра (солҳои 60-80-уми қарни XX), барои хонандагони синни хурд, миёна ва болоии мактабҳо қиссаҳо навишта шуданд. Қиссаҳои Пӯлод Толис «Тобистон», Б.Ортиқов «Таътил», «Полвон», «Доғи хун», «Қиссаи мӯмиё», «Достони Самарқанд», «Кишмишзор», Ю.Ақобиров «Баъде, ки осие бозмонд», «Духтаре, ки чувствӯяш мекунам», Ибод Файзуллоев «Дур аз фронт», А.Баҳорӣ «Қаймоқи гирди коса», «Гирдоб», «Ду моҳи пурмағал», Чумъа Одинаев «Иншо дар мавзӯи озод» ба масъалаи тарбияи маънавии насли наврас даҳолат мекунад.

Нависандаи барҷастаи тоҷик Болта Ортиқов байни солҳои 1960-1980-ум бештар масъалаҳои гуногуни ҳаёти бачагон, таълиму тарбияи онҳоро мадди назар дошта, одобу рафтори пионерон, маданияти гуфтору пиндори онҳоро баррасӣ менамояд. Байни қиссаву ҳикояҳои зиёди муаллиф, ҷои намоёнро қиссаҳои лирикии ӯ гирифтааст.

Мазмуни қиссаҳои «Таътил» (1959) ва «Полвон» (1964) ба ҳам наздиканд. Ҳар ду қаҳрамони марказӣ ҳам аз ғаъолияти худ ва дӯстонашон дар рафти таътил нақл мекунанд, ки яке мурғпарварӣ, дигаре молбониро ихтиёр доштанд.

Қиссаи «Таътил» аз номи Мардон ном писарбачае нақл мешавад, ки синфи 4-ро тамома карда, ба таътили тобистона баромада буд. Мардон бо дӯсташ Шариф, ки лақабаш «Малла» буд, аҳд мебанданд, то ба ягон қори қолхоз ёрӣ расонида, таътилно судманд анҷом диҳанд. Онҳо фермаи мурғпарварии қолхозро интиҳоб намуда, ба парвариши ҷӯҷаҳо машғул мешаванд. Муаллиф хонандаи асарро бо бурду боҳти як соҳаи муҳими ҳаёти қолхоз ошно намуда, туфайли ғаъолияти қаҳрамонони худ масъалаи тарбияи меҳнати бачагон, аҳамияти меҳнати ҷамъиятӣ ва дар ин роҳ ба қамол расидани насли наврасро баррасӣ намудааст [4, с. 6-57].

Қаҳрамони марказӣ ҷараёни меҳнати коллективиро муфассал баён намуда, дар бораи тартиби қори фермаи мурғпарварӣ, нигоҳубини мурғон ва ёрии пионерон андеша меронад.

Дар қиссаи «Таътил», муаллиф ахлоқи шоиста, хислатҳои хубу фарқкунандаи Малларо туфайли баҳсҳои пурпечуби ӯ хеле барҷаста тасвир менамояд.

« - Рафиқ вожатый, – гуфт Малла, - медонед, ман имсол дар навбати дувум ҳам ба лагери пионерӣ намеравам. То саршавии таҳсил ҷӯҷаҳоро қолон мекунаму якбора ба хондан меравам. Ин ваъдаи пионерии ман.

- Нияти ман ҳам ҳамин, – илова кардам ман» [4, с. 21].

Дар ҷои дигар, баъди гум шудани чанд ҷӯҷаи ферма, бечуръатӣ ва дар аҳди худ ноустуворӣ зоҳир намудани Малларо, ки сабаби муваққатан қанда шудани муносибати ӯву қаҳрамони асосӣ мегардад ва дар интиҳои асар, ислоҳ шудани характери Малларо ошқор намуда, нотарсӣ, далерӣ ва ҷасораташро баъди шабона сарқӯб намудани мор, ки душмани ҷӯҷаҳои ферма буд, нишон медиҳад. Малла чун ҷузъи ҷомеа ёрмандии хешро барои қорҳои ҷамъиятӣ дар ҷои аввал мегузорад. Минбаъд ҳамсинфон «буздил»- аш намегуфтанд.

Албатта, олами ширини қӯдакон бо баҳсҳои доманадор, қунҷовию ҷӯяндагӣ, эҷодкорӣ, ҷанҷолу хархаша, нофаҳмиҳо, содир намудани қамбудӣ зебову нотакрор аст. Нависанда барои ҷоннок шудани диалог ба ҳар ҷузъиёт эътибори хоса дода, дунёи ботинии хурдсолонро ба таври воқеӣ нигоштааст. Соҳибқалам будани муаллиф маҳз дар қушодани табиати қӯдақона, ки ҷаҳони дигар асту эҳсосоти қоланду борикбинона ва мушоҳидаҳои зиёд талаб мекунад, ошқор мешавад.

«...Агар ба сатил қаме нарасида истед, хорпуштча зуд ҷасорат пайдо қарда, фукҷаи дирафшмонанди сиёҳашро нишон меод. Ҷашмони майда- майдаи вай қунон тобише доштанд, ки қашми баъзе ангуштаринҳои қимматбаҳоро ба хотир меоварданд. Панҷаҳояш қӯтоҳ-қӯтоҳ буда, дар нӯқашон нохунҷаҳои қачақаш намоён шуда меистод. Вақте ки аз сатил баромаданӣ шуда, қомати худро андаке рост мегирифт, қашми абрешиммонанди сап-сафеди шикамаш намоён мегардид» [4, с. 36].

Махсусан, аз нигоҳи хурдсолон тасвир шудани чонварон истеъдоди фавкулода доштани муаллифро собит менамояд. Меҳрубонӣ, шафқат, ғамхорӣ ва нигоҳи саршори меҳр дар порчаи зерин аз забони қаҳрамони асосӣ басо нозук ва воқеӣ нигошта шудааст:

«... Бо вучуди хамаи ин ба хорпуштчаи бечора раҳмам меомад. Мумкин аст, ки холо аз шири модараш ҳам сер нашуда бошад. Афсӯс, ки забон дораду гап зада наметавонад, набошад росташро мегуфту чони худро халос мекард...» [4,с.36].

Агар муаллифи осори эпикӣ донад, ки хонандаро ба кадом роҳҳои воқеӣ мебарад, муаллифи қиссаи лирикӣ ин роҳро аз ботини қаҳрамонаш мечӯяд. Ӯ ин роҳро на дар олами воқеӣ, балки дар олами худ мечӯяд ва дар ботини худ чизхоеро дарк менамояд, ки танҳо ба ӯ хос набуда, балки ифодагари табиати инсонҳои дигар ва ҷамъулҷамъ ифодагари табиати онҳост, ки муосири ӯ ҳастанд.

Ҳамин тарик, субъективизм, - мегӯяд Ҳазраткулов М., - танҳо «як мавқеи ҷаҳонбинӣ» аст, ки «қонунҳои объективии ҷамъиятро инкор менамояд», ба яке аз он таркибҳо мубаддал мегардад, ки муроду мақсади эпикӣ нависандаро пурра менамояд» [11,с.154].

Нависанда дар қиссаи «Таътил» ба муколамаю баҳсҳои доманадор, воқеаҳои якмароми печ дар печ аҳамияти зиёд дода, монологи ботинӣ, садамаю зиддиятҳои тезу тунд ё воқеоти муассир ба миён наовардааст, ки аз он қиссаи лирикӣ боз ҳам ҷаззобу хотирмон мегардад. Аммо ин камбудӣ дар қиссаи «Полвон» баргараф шудааст. Ҳангоми кофтукови Носиршатрама қаҳрамони марказӣ худро мавриди сарзаниш қарор медиҳад. Вичдонаш ӯро азоб меод, чаро, чароҳо дилашро ба ларза меоварданд. Фикрҳои ваҳмангезу даҳшатовар ӯро ба сад кӯчаи ҳаёл роҳбаладӣ мекарданд : «Аз ин фикр танам вичиррос зада, гӯё вараҷаи сахте гирифта бошад, тамоми вучудам ба ларзидан даромад. Чаро ба хирс вохӯрданаш, чаро қариб луқмаи аждаҳо шуданашро ба падараш нагуфтем? Агар ҳамон вақт Собирамакро хабардор мекардам, шояд, воқеаи имрӯза рӯй намедод» - гӯен афсӯс меҳӯрд» [4, с.119].

Ҳолати рӯҳии қаҳрамонашро муаллиф дар лаҳзаҳои гуногун хеле зинда, табиӣ ва барҷаста тасвир менамояд. Вақте ки Ғайратҷон дар «Ширчашма» гум шудани дӯсташро мефаҳмад, чунин мегӯяд: «Собирамак номи «Ширчашмаро» гирифт танам вичиррос зада, ба сарам як дарде даромад, ки ҳеч мондан гиред»; ё худ вақти бо гург рӯ ба рӯ шудан «Собирамак саҳт тарсид. Афти вай пахта барин сап-сафед канда, ҳатто забонаш ба гап наомада монд». Дар дигар ҷо, «Мӯи сарам якбора рост шуду гӯё аз болоям як сатил оби хунук рехта бошанд, танам вичиррос зада рафт» [4, с.137].

Ҳамин гуна, дар қиссаи «Таътил» Б.Ортиқов низ санъатҳои бадеиро моҳирона истифода намудааст. Масалан, «тафси ҳаво»-ро ташхисонида, ҷоннок намудааст ва ба «одам» монанд кардааст, ки хеле мароқовар аст: «Мана, ниҳоят офтоб ҳам хеле баланд шуда, рӯз ба пешин наздик шуд. Тафси ҳаво мурғхоро ба сояи дарахтон, ба мурғхонаҳо пеш карда даровард. Чӯчаҳои беқарор ҳам ба чӯчахонаҳои салқин даромада осуданд.» [4,с.37]. Дар ин гуфтор низ тасвири обу ҳаво ва мурғони диёр бо истифода аз воситаҳои алоҳидаи услубӣ хусну таровати хуш пайдо кардааст. Нависанда аз тавсифи «баланд, беқарор» ва ташхиси «мурғонро пеш карда даровардани тафси ҳаво» моҳирона истифода бурдааст, то наклаш зебову таъсирбахш барояд.

Дар қиссаи «Таътил» қаҳрамони лирикӣ – Мардон, ки ҳамроҳи дӯсташ Шарифи Малла сӯи фермаи мурғпарварӣ равон буд, муддате мафтуни табиати нотакрори диёраш мешавад. Ӯ бо як нигоҳи шоирона ба муҳит меҳр меварзад: «...чӣ қадар, ки бо он роҳи серчангу хок боло баромадан гиред, ба димоғатон ҳамон қадар бӯи хуши гулҳои гуногун мерасад. Мо ҳоло дар болои теппа истодаем. Дарёи шӯҳоби Қофарниҳон, ки дар айёми баҳор ба хурӯш омада, заминҳои ду соҳилашро хеле вайрон мекунад, гуё аз тағи поямон қорӣ шуда истодааст. Биноҳои сап-сафеди идораи колхоз ва мактабамон, ки дар қади кӯча ҷой гирифтаанд, аз байни дарахтони анбӯҳ базӯр ба чашм менамуданд. Дар тарафи шимол қаторкӯҳҳои Ҳисор, ки ҳанӯз аз барфҳои зимистон тоза нашудаанд, дар нури офтоб нуқравор медурахшиданд. Ман фарқи тамошои атроф шуда, фурсате дар ҷоям истода мондам» [5,с.9].

Аз порчаи мазкур аён аст, ки муаллиф туфайли гӯяндаи воқеот танҳо зебову дилрабо будани як гӯшаи Тоҷикистонро таъкид накардааст, балки водор менамояд, то ҳамсолони Мардон ба муҳиту атроф ва табиат бо чашми зебоипарастӣ назар афкананд. Барои муваффақ шудан ба ин мақсад, муаллифи ин порча ба интиҳобу ҷобачогузорию воситаҳои муассири каломӣ бадеъ моҳирона қаламкашӣ кардааст. Ӯ ибораҳои пуртаровати «бӯи хуши гулҳо», «нуқравор дурахшидани офтоб»- ро сохтааст. Барои зиндаву аён тасвир намудани манзараи айёми баҳор ӯ ба ҷои замони гузаштаи феъл, замони ҳозира-ояндаи феълро истифода бурдааст, ки ин низ яке аз василаҳои услубии на танҳо забони тоҷикӣ, балки дигар забонҳои ҳиндуаврупоӣ маҳсуб мешавад.

Қиссаи «Полвон» аз забони Ғайрат – писари ҷӯпони обрӯманди колхоз нақл мешавад. Ғайрат дар дашт бо сағи ҷӯпонию раҳгумзадае дучор меояд ва сағ аз думболи гӯсфандонаш то хона меояд. Ба сағ Полвон ном гузошта, падар ва писар чун сағи парвардаи худ тӯли як сол дар чарогоҳ барои молбонӣ истифода мебаранд. Ҳамин тариқ, ҳодисаҳои аҷоибу ғароиб дар кӯҳистон рух медиҳанд, ки дар ҳар яке Полвон қорнамоӣ ва ҷасорат нишон медиҳад [4,с.57-164].

Як боби асар бо саргузашти Носир-шатрама алоқаманд аст. Носир ҳамсинфи Ғайрат буда, бачаи хело шӯҳ, гапнодаро ва мочароҷӯӣ аст, ки бинобар ин хислатҳояш лақаби «шатрама»-ро гирифтааст. Муаллиф барои ҳангомаҷӯиҳои ӯро ба тафсил нишон додан, ба кӯҳистон мебарад. Носир аз беандешагиаш ҳодисаҳои ғавқуллодаеро аз сар мегузаронад, ки ин атрофиёро ба таҳлука ва ташвиш меандозад. Дар охири асар, Носир ислоҳ шуда, аз лақаби худ ор мекунад. Соҳибони Полвон аз рӯзнома дар бораи қорнамоиҳои сағ хонда, ба суроғаш меоянд ва бо худ мебаранд.

Нависанда хулқу атвори ҷӯпонон, заҳмати ҷӯпонӣ, меҳнати пурмасъулият дар чарогоҳ ва зиндагии мардуми водихои дурдасти кӯҳистонро бо маҳорати баланд тасвир намудааст. Дар асар ҷои муҳимро масъалаи меҳнати ҷамъиятӣ ва таъсири он ба тарбияи маънавии насли наврас ишғол намудааст.

Дар қиссаи «Полвон» услуби ҳосаи нигориши қиссаи лирикӣ риоя шуда, симои зоҳирии қаҳрамони марказӣ –Ғайратҷон умуман тасвир наёфтааст, ба ҷуз он ҷумлаҳои, ки дар синфи ҳафтум хонданаҷро таъкид мекунанд.

«... -Дадеш, -гилаомезона сар қард модарам, писаратон синфи шашумро тамом қарда, ба ҳафтум гузашт» [4,с.74].

Дар қиссаи «Полвон» Б.Ортиқов тавонистааст дунёи маънавии Ғайратҷонро ошкор намояд. Вай андешапарварӣ, боғайратӣ, гапдарой, рамузфаҳмӣ, доноӣ барин хислатҳои қаҳрамонашро хеле зебо тасвир менамояд. Лаҳзаҳои мешавад, ки Ғайратҷон худ ба худ баъзе хислатҳои падарашро муҳокима менамояд:

«...ӯ одами дурандеш не. Илова ба ҳамин андаке хислатҳои бадгапӣ ҳам дорад. Мавридҳои мешавад, ки бо як даҳон гапаш ман ё модарамро хафа мекунад. Аз ин тамоми оилаи мо парешон мешавад» [4,с.59], ё худ аз бофаросатии модараш бо хушнудӣ ҳарф мезанад: «...Модарам занаки бисёр рамузфаҳм буд. Аз фурсат истифода бурда, сабаби парешонхотирии падарамро пурсид» [4,с.60].

Модар ханӯз дар лаҳзаҳои камолоти писараш сабаки мардонагӣ медиҳад. ӯ шавҳарашро розӣ мекунонад, то ҳамроҳаш ба чарогоҳ, ба кӯҳистон Ғайратҷонро бурда бошад. Ин мадади модар ба писар рӯҳу илҳомӣ тоза мебахшад, водор месозад, ки худро ҷавонмарди боғайрат эҳсос намояд.

«...-Дадеш,- гуфт вай боз ба падарам нигариста, - акнун Ғайратҷон ҳам писари хурд не. Раъйшро нагардонед. То кай ба тағи манаҳи ман ҷо шуда менишинад? Равад, каму беш кор ёд мегирад» [4, с.75].

Дар ҷои дигар, аз модараш маслиҳат мегирад, ки чи кор кунад: агар ҳақиқати ёфт шудани Полвонро ба соҳибонаш гӯяд, падараш меранҷад, нагӯяд, вичдонаш азоб медиҳад. Аз ӯ чунин ҷавоб мегирад: тавре рафтор кун, ки «на сӣх сӯзаду на кабоб».

Минбаъд мустақилона хулоса бароварданро пеша мекунад. Ғайратҷон суханони модарро таҳлил мекунад, роҳи дурустро ҷустан меҷӯяд. Ҳиссу ҳаяҷон, изтироб сабаби пайдоиши монологи ботинӣ мегардад. Маҳз ҳамин ҷо эҳсосоти лирикӣ асарро ҷони тозае бахшидааст:

«...Ин гапи ӯ чунин маънӣ дорад, ки мебоист ман ба номи талабагиам иснод оварда, дурӯғ ҳам нагӯям баробари он падарамро хафа накунам. Барои муваффақ шудан ба ин, бо як каси дилпур мешудагӣ маслиҳат кардан лозим буд. Аммо бо кӣ маслиҳат кунам, сирреро, ки қариб як сол инҷониб дар як гӯшаи дилам пинҳон асту гоҳ-гоҳ маро безобита мекард, ба кӣ гӯям? Ана ҳамин тарафи кор маро бисёр азоб меод»[4,с.154-155].

Дар қиссаи лирикӣ характерҳои сифати дигар доранд ва рӯҳҳои бадеии он ҳам дигаргунтар аст. Барои таҳлили амиқи қиссаи лирикӣ баррасии муаммои характерии қаҳрамон аҳамияти калон дорад.

«Ба қаъри сиришти одамӣ бояд ғӯтавар шуд, -мегӯяд Ч.Айтматов,-то онро бидуни рӯпӯш кардани ҷиҳатҳои суст ва ихтилофнокаш, боз ҳам амиқтар кашф намуд»[1,с.62].

Нависанда раванди ташаккули маънавии қаҳрамони асосиро нишон дода, хислатҳои инсоншиносии ӯро кашф менамояд. Дар оғози асар Ғайратҷон аз ногапӣ падарашу раиси колхоз Пӯлодамак, ба ҷои падараш узрҳои намуда, қўҷқорҳоро ба чарогоҳ мебарад. Раис барои ин кораш «офарин, ҷиян, офарин» гӯён гузашта меравад. «Ин таъриф маро водор намуд, ки қўҷқорҳоро дар заминҳои назди қишлоқ не, балки ба поён, ба Дашти Калон бурда чаронам»-мегӯяд қаҳрамони асосӣ[4,с.63]. Барои муомилаи хуши раис нисбат ба ӯ дар дилаш меҳру муҳаббат ва самимият пайдо мешавад. Дар анҷоми асар, дар лаҳзаҳои ҳассос, ки дар ҷустуҷӯи маслиҳатчиӣ хуб аст, аз Пӯлодамак низ чун хидоятгари роҳи нек ҷӯи фикри маъқул мешавад. Боз сари андеша меравад ва ин ҷо камолоти маънавии ӯро пай мебарем:

«...Пӯлодамак пай бурда монад, ки ман падарамро андеша карда, ё ки ба гапи Қобиллайлак даромада, ҳақиқатро рӯйпӯш кардам, гашта ба рӯям нигоҳ намекунад. Раис ана ҳамин хел одам!»[4,с.155]

Одатан, дар ҳар як оила писар фармонбардори падар буда, ба ҳар коре, ки далолат намояд, бе чуну чаро ба иҷро мерасонад. Нависанда маҳз ҳамин ҷо, ба ҳамин масъала диққат ҷалб менамояд, ки ҳукми падар вочиб аст, ба шарте ба роҳи рост хидоят намояд. Ва қаҳрамони офаридаи ӯ адолат ва ҳақиқатпарвариро нисбат ба ҳукми падар болотар медонад.

Мақсади асосии нависанда нишон додан аст, ки рӯйбинӣ ва тамаллуқкорӣ барин хислатҳои нолозим моненаи пешравию рушди ҷамъият мегарданд. Муаллиф тавонистааст туфайли садои дили қаҳрамон дарду иллати ҳамзамононашро баён созад.

Дар қиссаҳои лирикӣ ҷеҳраи қаҳрамон мутобиқи характери вазъият тасвир мешавад. Дар қиссаи «Полвон» симои падари қаҳрамони марказӣ, раиси колхоз - Пӯлодамак ва мудирӣ колхоз-Қобиламак бо маҳорати баланд инъикос ёфтааст. Б.Ортиқов аз кор димоғсӯхта баргаштани падари Ғайратҷонро басо мувофиқ ҷеҳранигорӣ намудааст:

«...Ришу мӯйлаби мошубиринчаширо, ки аз сабаби дер боз қайчӣ накардан хеле расида буд, ба рӯи Акбар молиш дода, ўро бўсид. Сонӣ якбора писарашро фаромӯш карду чашмони танг-танги мешиашро ба як нуктаи номаълум дӯхта, фурсате хаёл карда монд» [4,с.58].

«... Вай чунон чиддӣ, чунон ба хаёлот фуру рафта буд, ки аз ду ҷақкаи сараш монанди ҷӯи об арақ ҷорӣ шуда истода бошад ҳам, саллаи калони симобирангашро ба замин гирифта намонд. Ҷомаи серпахтаи кабудчаашро, ки аз роҳҳои лагандааш арақ шӯр зада баромада буд, аз тан намекашид» [5,с.59].

Аз ин суҳанони қаҳрамони асосӣ эҳсос кардан мумкин аст, ки баъзе рафтори падар ба ӯ номақбуланд ва аз ҳар як калима норизоияшро пай бурдан мумкин аст. Баръакси он вақти бо раиси идораи колхоз Пӯлодамак вохӯрданах, аз ҳар суҳанах мехру самимият зоҳир мешуд:

«...Дандонҳои пеши Пӯлодамак нуқра буданд. Ҳар боре, ки ба одамон нигоҳ карда гап мезад, ё ки механдид, дандонҳоях ҷило меоданд. Ў қариб ҳамаи бачаҳои қишлокро хеши наздиктарини худ шуморида «ҷиян» гӯён муроҷиат мекард» [4,с.62-63].

Муаллиф персонажи манфӣ – Қобиламакро бо як хиссиёти нафратовар хеле бадафт тасвир менамояд, ки аз ин гуна одам суҳани нек шунидан амри маҳол аст: «... Қобиламак одами сутуни масҷид барин дарози сип-сиёх, рӯяш андаке ҷўтуртоби биникалон буд. Аз сабаби он ки дар қишлоқи Чинор ба ғайр аз вай одами дарозтар набуд, ҳама ўро Қобиллайлак меномиданд...Чашмам ба чашмони пур аз ғазаби Қобиллайлак бархӯрданд: «Эҳтиёт шав! Супоришҳои дирӯзаамро аз хотират набарор!»- мегуфт гӯё вай» [4,с.75,158].

Дар кашфи характер нависанда ба оддитарин ҷузъиёти рафтору гуфтори қаҳрамон эътибори махсус медиҳад. Дар ин ҷода шишту хез, муомилаю муошират, феълу атвор, олами маънавии ӯ ҷойгоҳи мушаххас пайдо мекунад.

Аз ин нуктаи назар қаҳрамони мусбат- бенуқсон, дар зоҳиру ботин зебо, хушфеълу хушрафтор, ботамкин, фаъл, хайрандеш, идеали мардум буда, маънии пешбарандаи ҷомеаро дошт, ба қавли муҳаққиқ, «ҳама гуна пешрафти ҷамъиятро бе

иштироки қаҳрамони мусбат қаламдод қардан номумкин аст. Зеро ӯ дар симои худ хусусияту характерҳои беҳтарини мардуми айёмашро таҷассум месозад»[6,с.126].

Дар ин радиқ персонажи манфӣ - баръакс, дар сурат бадафт, дар сират бадқирдор, бо як ҳиссиёти нафратовар тасвир мешуд. Ин гуна тарзи тасвир анъанавист, решаи онро аз намунаҳои адабиёти қадим, насли ривоятӣ метавон чустуҷӯ қард. Ин усулҳои тасвири инсон, яъне қаҳрамони мусбатро тамоман бе камбудӣ ва персонажи манфиро пур аз нуқсон ба қалам овардан моҳияти комили реалистӣ надорад.

Аз байни даҳҳо калимаҳо як сухани муносиби характеру рафтор ёфтани адиб, аз чустуҷӯҳои эҷодии ӯ шаҳодат медиҳад. Дар тасвири қаҳрамони манфӣ вай асосан ташбеҳҳои ҳаҷвомез ба қор мебарад, ки суханро пуртаъсир ва ҳаззоб менамояд.

Ба Ғайратҷон тарзи муомила, рафтори ҷӯпонҳо хеле писанд меояд. Вай ба ҷӯпонҳо бо чашми ҳавас назар меафканад. Аз ҳамнишастӣ худро саодатманд меҳисобад. Дарёдилӣ, равшанзамирии онҳо моту мабхут месозандаш. Ӯ худ ба худ онҳоро бо дигарон қиёс менамояд. «...Ҷӯпонҳо одамони хушбахтанд... Онҳо ҳеҷ зик намешаванд...Думбураашонро ба нағма дароварда, ба оҳанги шӯҳи он ҷӯр мешаванд. Аммо аз қафои якдигар гап намезананд. Хабаркашию ғайбатро бад мебинанд. Қору борашон фақат ба якдигар латиға гуфтани вақтхуш қардан аст»[4, с.112].

Ӯ чун ҷузъи ҷомеа баъзе иллатҳои ҷомеаро фош менамояд. Аз андешарониаш пайдост, ки на ҳама атрофиён чунинанд. Аз ин ҷиҳат, вай меҳоҳад, ки мардум ҳама монанди ҷӯпонҳо дорои хислатҳои нек бошанд. Яъне, камолоти маънавии қаҳрамони асар батадрич инкишоф меёфт.

Болта Ортиқов солҳои 70-80-ум боз чанд қиссаҳои лирикӣ, ба монанди «Доғи хун» (1973), «Достони Самарқанд» (1985) ва «Кишмишзор» (1987) –ро таълиф намудааст.

Дар қиссаи лирикии «Доғи хун» воқеаҳои солҳои 20-ум тасвир шудааст. Мавзӯи асар таърихи бунёдгузори маорифу мактаби типӣ нав, мундариҷаи ғоявиаш муборизаи байни синфи кӯҳнаи ҳоким ва ранҷбарони озодихоҳ мебошад. Асар аз забони Саид ном пирамард нақл мешавад. Ӯ ба наберааш Шавкатҷон дар бораи асрори гузоштани сағонаи сари роҳ, ки байни хиштҳо ду қайроки олудаи хун дошт, дар бораи воқеаҳои давраи бачагиаш, ҳасорату қорнамоиҳои ҳаммактабону аҳли деҳа ва аз дасти босмачиҳо қаҳрамонона ҳалок шудани ҳамсинфаш Ҳаким ҳарф мезанад[5,с.3-100].

Сабқу услуби нигориши нависанда қолиб аст. Вай ба суханпардозии зиёде шавқ надорад, балки бамаврид санъати баланди нигоришро истифода мебарад. Бояд зикр намуд, ки хусусиятҳои тафриқавии қиссаи лирикӣ дар «Доғи хун» равшан ба назар мерасад. Нависанда ҳолати рӯҳии қаҳрамонашро чунон табиӣ тасвир менамояд, ки хонанда ӯро пеши назар мебинанд. Муаллим либосҳои мактабии ҳукумати шӯроро ба бачаҳо тақсим менамояд. Вақте яке аз онҳо мегӯяд, ки «шиму куртаи ӯро тағояш бурда ба хонача партофтааст ва ба мактаби қофирӣ наравад», ҳолати рӯҳии ӯ тағйир меёбад. «...Ин гапро шунида чашмони муаллим бечӯ шуданд. Тани ӯро ким- чӣ хел хаяҷони ғазаболуде фаро гирифт, худ аз худ дар байни абрӯвони бароқаш гирех пайдо шуд. Лаби поёншро ба тағи дандонаш гирифта саҳт газид. Аз афти қор вай тамоман қаҳру ғазабашро ба ҳамин фуру бурд» [5, с.43].

Мундариҷаи ғоявии асарро ғалабаи некӣ бар бадӣ, садоқат бар разолат, муҳаббати самимӣ бар бевафой фарогир шудааст.

Киссаи лирикии «Кишмишзор» аз забони Ҷаҳонгир ном писарбачаи дувоздаҳсола накл мешавад. Ӯ дар бораи қисмати талхаш: марги модар ва ранчи модарандар, хуручи беморӣ, ҳаёти дар ба дарӣ хеле муассир ҳарф мезанад. Муаллиф ҳаёти мардуми деҳотро дар солҳои 1930-1940, ҷаҳолияти онҳоро дар бригадаҳои колхозӣ воқеӣ нигошта, парвариши меваҳо, махсусан, ангури кишмиш ва хусусиятҳои давобахшии онро чун мутахассиси соҳа ба қалам додааст[5,с.146-281].

Ҷаҳонгир аз рафтори падараш, ки ранҷу азобҳои нисбати модараш раво мидид, хеле ба ташвиш афтада, дилгир шуда буд ва азоби рӯҳӣ мекашид. Вай муносибати дағалонаи падарашро бо ғаму андӯҳи баланд чунин ёдовар мешавад: «Аммо падарам ба ӯ чабр кард. Баҳудаву беҳуда ба сараш мушт мебардошт. Мабодо аз лат доданаи пешпо хӯрда афтад, аз болояш лагад дода мегузашт. Ӯро хун-хун мегирёнд...Бегоҳиҳо ба хона ширакайф меомад. Даҳонаш фаҳ-фаҳ бӯи вино меод. Ягон вақт дар бағалаш нон ё тарбуз бардошта омадани ӯро надидаам. Фақат аз дари хавлӣ арру уркунон мебаромаду ба модарам дӯғу даранг мекард. Коре карда, баҳонае меёфт ба рӯяш тарсаки мезад. Баъзан мӯи дарозашро ба гарданаи печонда, ӯро ба рӯи хок меафтонд ва хафа кардани мешуд»[5,с.146-147].

Ин ҳислатҳои падараш, албатта, ба инкишофи рӯҳияи қаҳрамони лирикӣ таъсири худро мерасониданд ва дар ботини ӯ ҳисси бадбинӣ тавлид меёфт. Ӯ характер ва ҳолати рӯҳии падарашро бо нафрат пеши назар меовард: «Падарам аспӣ одамхӯр барин буд»[5, с.147].

Соҳиб Табаров оид ба эҷодиёти адибони ин давра мегӯяд, ки «...дар асарҳои ин қисми адибон лиризм ва психологизм бештар ба воситаи тасвири нозуки ҳислати рӯҳия ва ҳолати психологӣ персонажҳо аён мегарданд. Дар ин ҳолат гоҳо ифодакунандаи ҳама гуна ҳиссиёту таассурот ва эҳтиросоти персонажҳо ва воқеаҳо ноқил мебошад ва гоҳо нависандагон чунин рӯҳияро ба воситаи монологи ботинӣ манзури хонандагон мегардонанд» [9, с.115].

Ҷиҳати махсуси киссаи лирикии «Кишмишзор» аз дигар киссаҳои зикр шуда, дар ин ҷост, ки монологи ботинӣ нисбати киссаҳои нахустбаёншуда, бештар зухур кардааст. Дар «Кишмишзор» чизе муаллифи моро чун муҳаррик ба ҳаракат даровардааст, ки ӯ ба ботини инсон бештар назар медӯзад ва қаҳрамони ӯ андешаҳо меронад, ба асолати зиндагӣ сарфаҳм рафтаи мехоҳад.

Муаллиф хонандаро ба ҳаёти софдилонаи хоҷагии дастҷамъӣ, ба фардои умедбахш даъват намуда, ҳаёти оилавии нафаронеро тасвир менамояд, ки ибратбахшанд. Мачид-амак ва ҳислатҳои начиби инсонии ӯ хонандаро ба наққорӣ, меҳнатдӯстӣ, вафодорӣ, инсондӯстӣ далолат мекунад.

Яъне, дар киссаҳои мазкур манзараҳои табиат чун васлгари воқеоту характери қаҳрамонон ва изҳори орзуву ормони муаллиф ҳар ҷо- ҳар ҷо тасвир мешаванд. Масалан, тасвири манзараи табиат дар киссаи «Доғи хун»-и Б.Ортиқов чун тақвиятгари сухани қаҳрамони лирикӣ вобаста ба тағйири вазъи рӯҳии одамон ба қалам омадааст. Баъд аз шиму курта ва галстуки пионерӣ тақдим намудани ҳукумати Шӯро хурсандии бачаҳоро ҳадду каноре набуд. Манзара ва ҳолати рӯҳии бачагон ба ҳам тавбаи афтадаанд, ки инро нависанда тавассути чанд санъати сухан амалӣ гардонидаст. Ташбеҳи «шиша барин беғубор» пок будани дили кӯдакони беғубор ва

софии осмонро ифода месозад. Аз чониби дигар, сарвару сарпараст будани ҳукумати Шӯро ва соя афкандани дарахтон робитаи кавии мантиқӣ доранд. Гузашта аз ин, гули мурод ба даст овардани оруҳо ва бачагонро ба донишандӯзӣ ҳидоят кардани ҳукумати Шӯро шабоҳате ба нақли муаллиф дорад.

«...Ҳаво соф, осмон шиша барин беғубор буд, долу дарахтон ба тагашон соя афканданд. Оруҳои асал хуррамона бол зада, аз рӯи ин гул ба ваяш, боз ба дигараш менишастанд. Боди форам мевазид. Ба машоми кас фақат бӯи хуш, бӯи муаттари гуногунро меовард. Бо либосҳои наву тоза дар кӯчаҳои деҳа қадам задан басо гуворо буд»[5, с.42].

Дар чои дигар, баъди аз дасти босмачиҳо қахрамонона ҳалок шудани қахрамони марказӣ – Ҳаким манзараи табиат либоси оху афгон ба бар намуда, андӯхи бепоеӣ аҳли деҳаро таҷассум менамояд, ки ин ҳам бо истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ ба даст омадааст. Пеш аз ҳама, истифодаи муболиғаи «замину замон меларзид» ва ба кор рафтани ду ташхиси «сиришк рехтани осмон», «гиристанӣ замину осмон» василаҳои услубии забон буда, ҷумлаҳои шахомати бузурге бахшида, хеле муассир сохтаанд:

«...Ба оху нолаи модар ҳеч кас тоб оварда наметавонист. Аз фиғони ӯ гӯё замину замон меларзид. Абри сиёҳе, ки аз аввали шаб инҷониб рӯи осмонро пӯшонда буд, ба «сиришк» рехтан сар кард. Гӯё замин ҳам, осмон ҳам, тамоми одам ҳам, ҳама, ҳама баробар мегиристанд»[5,с.89].

Қахрамони лирикӣ бо нигоҳи шоирона ба ҳар як ҷузъи табиат аҳамият медиҳад ва баъзан онҳоро предмети тасвир қарор дода, андешаронӣ мекунад.

Қахрамони марказии қиссаи «Полвон» оромиву сукути дараро бо як эҳсосоти мароқовар ҳикоят мекунад:

«...Офтоб рост шуда меомад. Шамоли форами кӯҳистон торафт бечо мешуд. Хониши паррандагон ҳам қариб ба гӯш намерасид. Эҳтимол онҳо ба хоби нисфирӯзӣ тайёрӣ дида истода бошанд.

Оре, тафси ҳаво баланд шуда, ҳатто уқобҳои баландпарвоз ба ким-кадом ковокии санғо чой шуда рафта буданд. Ба назарам чунин менамуд, ки дараву теппаҳо, чуқурию қуллаҳо низ ба пинак рафтаанд. Ҳама-ҳама чиз беҳаракат. Фақат ману Собирамак ба обу арақ ғӯтида, ба сӯи Ширчашма ҳаракат мекардем»[4, с.119].

Солҳои 60-80-уми асри бист дар офариниши ҳаракат адибон қадаме ба пеш гузоштан. Дар ин давра, дар баробари қахрамонҳои мусбату манфии анъанавӣ типӣ нави қахрамон ба миён омад, ки онро қахрамони мураккабхислат номидан мумкин аст. Албатта, «кашфи олами мураккаби шахси имрӯза бе донишани муҳите, ки ӯ зиндагӣ ва кор мекунад, бе ёфтани роҳ ба хилватгоҳе, ки фикру андеша ва ташвишҳои он шахс ҷараён дорад, аз имкон берун хоҳад буд»[2,с.133] - навишта буд И.С. Брагинский.

Маълум аст, ки қадру қимати ҳар як асари насрӣ ба дараҷаи бадеияти он ва то чӣ андоза баркамол будани ҳаракатҳои он вобастагӣ дорад. Зеро асари бадеӣ ба воқеаҳои содиршудаи ҳаёт баҳо надода, балки эътибори беш ба қалби инсон медиҳад, ки ба ин воқеаҳо дучор омада, талошҳо карда, чи мушоҳидаҳо кардааст ва ба чи ҳулосаҳо расидааст. Ба тарзи дигар гӯем, ба оламу одам ва дар ҳусуси онон нуктаи назари худро баён мекунад ва ҳамин тариқ, ба шуури хонанда андешаҳои тоза зам менамояд. Ҳар қадар ки савияи нависанда амиқ бошад, қахрамонони асари ӯ низ ба

хамон дараҷа қозибадор хоҳанд шуд. Ин вазъият, бавижа, дар қиссаи лирикии Б.Ортиқов аёнтар ифода меёбад, зеро дар ин гуна асарҳо нақши аввал бар ӯҳдаи нависанда аст.

Б.Ортиқов бо таълифоти осори бебаҳояш тавонист барои тарбияи насли наврас, барои ба тадриҷ камолоти маънавия дарёфтани онҳо, барои ба кадри меҳнати ҳалол расидани онҳо, барои раванги муҳаббати онҳо нисбат ба падару модар, барои шинохти мақоми хеш дар ҷомеа таъсири амиқи раванг гузорад. Қойи таъкид аст, ки ин асарҳо то ба имрӯз китоби рӯимизии хонандагони тоҷик мебошанд ва рисолати бузурги хешро адо менамоянд.

Пайнавишт:

1. Айтматов Ч. Точка присоединения // Вопросы литературы. - 1976. - №8.
2. Брагинский И.С. От Авесты до Аини: (Исследование по истории таджикской литературы). - Душанбе: Ирфон, 1981. - 256 с.
3. Макаров А. Қайдҳои ман // Садои Шарқ. - 1966. - №5. - 137 с.
4. Ортықов Б. Повест ва ҳикояҳо. - Душанбе: Маориф, 1984. - 399 с.
5. Ортықов Б. Достони Самарқанд. - Душанбе: Адиб, 1991. - 320 с.
6. Ортықов Б. Доғи хун. - Душанбе: Маориф, 1982. - 110 с.
7. Содиков А. Ганҷинаи ахлоқ. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 95 с.
8. Сайфуллоев А. Ҳаким Карим. Хуҷанд: Хуросон, 2005. - 342 с.
9. Табаров С. Оид ба тамоюли ҷустуҷӯҳои услубӣ бадеӣ дар насри муосири тоҷик. // Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар адабиёти ҳозираи тоҷик. Қ.1. Душанбе: Дониш, 1980. - 167 с.
10. Турсунов А. Сухан аз таҳаввули қаҳрамони адабӣ // Садои Шарқ. - 1982. - №11. - 184 с.
11. Ҳазратқулов М. Субъект. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.7. - Душанбе: 1987. - 634 с.

Reference Literature:

1. Aytmatov Ch. The Joining Point // Issues of Literature. 1976, #8. - 169 pp.
2. Braghinsky I.S. From Avesta to Aini (researches in the history of the Tajik literature). - Dushanbe: Cognition, 1981. - 256 pp.
3. Makarov A. The Notes of Mine // The Voice of the Orient. - 1966, #5. - 137 pp.
4. Ortykov B. Narratives and Short Stories. - Dushanbe: Enlightenment, 1984. - 399 pp.
5. Ortykov M. The Poem about Samarkand. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1981. - 320 pp.
6. Ortykov B. The Spot of Blood. - Dushanbe: Enlightenment, 1982. - 110 pp.
7. Sodikov A. Treasury of Morality. - Dushanbe: Cognition, 1984. - 95 pp.
8. Sayfulloyev. Khakim Karim. - Khujand: Khuroson, 2005. - 342 pp.
9. Tabarov S. On the Tendencies of Stylistic and Artistic Quests in Modern Tajik Literature // Creative Sources in Modern Tajik Literature. V.1. - Dushanbe: Knowledge, 1980. - 167 pp.
10. Tursunov A. On Evolution of Protagonist // The Voice of the Orient. 1982, #11. - 184 pp.
11. Khazratkulov M. Subject. The Soviet Tajik Encyclopedia. V.7. - Dushanbe, 1987. - 634 pp.